गढवा गाउँपालिका
देउखुरी दाङ, लुम्बिनी प्रदेश नेपाल

स्थानीय राजपत्र

स्थानीय सरकारद्वारा प्रकाशित

खण्ड : ५ फाल्गुन १ गते, २०७८ साल, संख्या : ३

भाग - १
गढवा गाउँपालिकाको सूचना ।

नेपालको संविधानको धारा २२२ बमोजिम गढवा गाउँपालिकाको गाउँसभाले बनाएको तल लेखिए बमोजिमको रणनीति सर्वसाधारणको जानकारीको लागि प्रकाशन गरिएको छ ।

बाल विवाह अन्त्य सम्वन्धी रणनीति तथा कार्ययोजना (२०७८-२०८८)

१. पृष्ठभूमि

लिङ्गमा आधारित हिंसाका धेरै प्रकार मध्ये बाल विवाह एक हो । विश्वमा हरेक वर्ष ७० करोड किशोरीहरूको १८ वर्ष नपुग्दै विवाह हुने गर्दछ भने विश्वभर हुने बाल विवाहको ५० प्रतिशत दक्षिण एशियामै मात्र हुने गरेको छ । नेपालमा ३७% बालिकाहरूको विवाह १८ वर्ष नपुग्दै हुने गरेका छन् । बाल विवाह हुने मुलुकमा दक्षिण एशियामा भारत र बंगलादेशपछि नेपाल तेस्रो स्थानमा पर्दछ ।[1] नेपाल जनसंख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०१६ ले नेपालमा १५ देखि ४९ वर्षका वैवाहिक उमेरका महिलाहरुमध्ये १३ प्रतिशत १५ वर्षको उमेरमा विवाह भएको देखिन्छ भने ५२ प्रतिशतले १८ वर्षको उमेरमा विवाह गरेको देखिन्छ । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको पपुलेसन मोनोग्राफ, सन् २०१४, भाग २ (सामाजिक जनसांख्यिकी) अनुसार १० देखि १८ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकामध्ये २६.३ प्रतिशतको विवाह भएको देखिएको छ । यसमध्ये १७ र १८ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाको विवाह कूल बालविवाहको ७५.६६

प्रतिशत रहेको देखिएको छ । नेपाल बहुक्षेत्रीय क्लस्टर सर्वेक्षण, २०१४ अनुसार १५ वर्षदेखि १९ वर्षसम्मका बालिकामा गरिएको सर्वेक्षण अनुसार १८ वर्ष नपुग्दै बालविवाह गर्नेको संख्या २,७८१ (२४.५%) देखिएको छ ।

नेपालमा बाल विवाहको अवस्था भौगोलिक अवस्था, बसोवास क्षेत्र, आर्थिक-सामाजिक, शैक्षिक अवस्था, जातजाति, धर्म तथा समुदायको विविधताका आधारमा फरक फरक रहेको पाईन्छ । कपिलवस्तु जिल्ला नेपालकै सबै भन्दा बढि बाल विवाह हुने जिल्ला मध्येकै एक हो । बालिका दुलही होइनन् भन्ने राष्ट्रिय सञ्जालले २०७१ मा गरेको एक अध्ययन अनुसार कपिलवस्तु जिल्लामा मात्रै विवाह गरेका २० देखि २४ वर्षका महिलामध्ये ६५ प्रतिशतको विवाह १८ वर्ष नपुग्दै हुने गरेको तथ्याङ्क छ । कपिलवस्तु जिल्लामा महिला तथा बालवालिका कार्यालयले २०७३ मा गरेको एक अध्ययन अनुसार ७४ प्रतिशत विवाह २० वर्ष नपुग्दै गरेको पाइएको छ ।

बाल विवाहको परिणाम स्वरुप कम उमेरमा बच्चा जन्माउँदा महिलाको आर्थिक, सामाजिक तथा स्वास्थ्य र शिक्षा जस्ता सम्पूर्ण क्षेत्रमा नकारात्मक असर पर्ने देखिन्छ भने आमा र बच्चा दुवैको ज्यान खतरामा हुने गरेको बालबालिका कुपोषण भई शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक रुपमा समेत कमजोरीहरु देखा पर्दछन् । नेपालमा प्रत्येक १,००० मध्ये ८८ बालबालिकाको जन्म किशोरी आमाबाट हुन्छ । २० वर्षमुनिका ३७.५% बालिकाहरूले घर वा अन्य असुरक्षित स्थानमा सुत्केरी गराउने गरेका छन् । १५ देखि १९ वर्ष सम्मका विवाह गर्ने किशोरीहरुमा १५ प्रतिशतले मात्र गर्भनिरोधको साधन प्रयोग गरेको र करीब प्रत्येक ५ जनामा १ महिलाले १९ वर्ष अगावै सन्तानलाई जन्म दिसकेका हुन्छन । त्यसै गरि महिला विरुद्धका धेरै हिंसाहरु मध्ये यौन हिंसा भोग्ने मध्ये ८० प्रतिशतले आफ्नो श्रीमानबाट पीडित हुने बताएका छन भने १५ देखि ४९ वर्षका किशोरी तथा महिलाहरुमध्ये एक चौथाई अर्थात २६ प्रतिशतले शारीरिक हिंसा भोगेको उल्लेख गरेका छन् ।[२] विवाह गरेका धेरै कारणहरु मध्ये ४५.२ प्रतिशत पुरुषले घरको कामकाजमा सघाउनको लागि बिहे गरेको कुरा पनि प्रतिवेदनबाट स्पष्ट भएको छ । २० वर्ष मुनिका गर्भवती बालिकाहरु तीन गुणा बढी मातृमृत्युको जोखिममा हुने गरेको कुरा पनि प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको छ ।

त्यसैले नेपालमा बालविवाह अन्त्यको महत्वलाई ध्यानमा राखि राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय रुपमा धेरै प्रयासहरु गरेका छन् । बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७२ ले स्पष्ट रणनैतिक कार्यदिशा प्रदान गरेको छ । हरेक रणनैतिक कार्यदिशा पुरा गर्नका लागि विशिष्ट रणनैतिक उपायहरूको व्यवस्था गरेको छ । नेपालका विभिन्न समुदाय र जिल्लाहरूमा बाल विवाहका कारणहरु पनि फरक फरक भएकाले त्यसलाई सम्बोधन गर्न जिल्लास्तरीय र सबै स्थानीय तहका आ-आफ्नै विशेषता र प्राथमिकता रहेकोले सबै स्थानीय सरकारका आ-आफ्नै रणनैतिक कार्ययोजना हुनुपर्ने अर्को महत्वपूर्ण पक्ष छ ।

२. अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरू र नेपालको प्रतिवद्धता

नेपाल बालअधिकार महासन्धि १९८९; महिलामाथि हुने सबै प्रकारका विभेदहरूको अन्त्य गर्ने महासन्धि १९७९, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारका लागि अन्तर्राष्ट्रिय आलेख, १९६६ आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय आलेख, १९६६, यातना विरुद्धको महासन्धि, १९८४ लगायतका मानव अधिकारसम्वन्धी महत्वपूर्ण अर्न्तराष्ट्रिय अभिसन्धीहरुको पक्ष राष्ट्र भएको र जनसंख्या र विकास सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनले पारित गरेको कार्ययोजना, १९९४ (Program of Action adopted at the International Conference on Population and Development, 1994); चौथो विश्व महिला सम्मेलनबाट पारित बेइजिङ्ग घोषणा र सम्वद्ध कार्ययोजना (Beijing Decleration and Platform for Action) तथा सन् २०१३ मा बाल विवाह, कम उमेरमा हुने विवाह तथा जबरजस्ती हुने विवाह सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार समितिको संकल्प प्रस्ताव (Human Rights Council Resolution on Child, Early and Forced Marriage) लाई नेपाल सरकारले सह-प्रायोजन गरी बाल विवाह राष्ट्रिय तहमा अन्त्य गर्ने प्रतिवद्धता समेत जाहेर गरेको छ ।

त्यसका अतिरिक्त दक्षिण एशीयाली क्षेत्रीय सहयोग संगठन (**South Asian Association for Regional Cooperation- SAARC** सार्कसँग आबद्ध रहेको "बालबालिकामाथि हुने हिंसा विरुद्धको दक्षिण एशियाली पहल (SAIEVAC) अन्तर्गत सार्क मुलुकहरुमा "बाल विवाह अन्त्यका लागि क्षेत्रीय कार्ययोजना (२०१५–२०१८)" तयार गरी राष्ट्रिय संयन्त्रमार्फत बालविवाह विरुद्धमा आफ्ना प्रयासहरु गरेको छ । उक्त रणनीति अनुकूल नेपाल सरकारले वि.स. २०७१ साल कार्तिकमा "बालविवाह अन्त्य गर्न कानूनको प्रयोग गरी जवाफदेहिता वृद्धि" विषयक सार्कस्तरीय गोष्ठी आयोजना गरी "दक्षिण एशियाबाट बाल विवाह अन्त्य गर्नको लागि काठमाण्डौं घोषणापत्र" (Kathmandu Call for Action to End Child Marriage in South Asia) समेत पारित गरिएको थियो ।

नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(२) अनुसार नेपाल पक्ष भएको अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूसँग नबाझिने गरी सन्धि सम्झौताहरूको कार्यान्वयन गर्नु राज्यको दायित्व हो । बाल विवाह समानता र बिकासको प्रमुख वाधकको रुपमा रहेको कुरालाई महशुस गरि दिगो विकासका लक्ष्यहरु (२०१६-३०) को लक्ष्य ५.३ मा बालविवाह, कम उमेरमा हुने विवाह र जवरजस्ती विवाह देखि महिला विरुद्धका हानिकारक प्रथाहरुको अन्त्य गर्ने विषयमा अन्य मुलुकहरू झैं नेपालले पनि सन् २०३० सम्ममा सो लक्ष्य प्राप्त गर्ने प्रतिवद्धता जनाई राष्ट्रिय सूचकहरू सहित तयार गरेको छ ।

यसको कार्यान्वयनको क्रममा सन् २०३० सम्ममा बालविवाहको अन्त्य गर्न नेपाल सरकारले राष्ट्रिय रणनीति २०७२ तयार गरि कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । बाल विवाहविरुद्दको अभियानलाई प्राथमिकतामा राखी लुम्बिनी प्रदेश सरकार शिक्षा तथा सामाजिक विकास मन्त्रालयले बाल विवाह अन्त्यका लागि लुम्बिनी प्रदेशको रणनीति (आ.व. २०७८/७९-२०८८/८९) हालै कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । उक्त लक्ष्य प्राप्तिको लागि दाङ जिल्ला धेरै पछाडि परेको हुँदा स्थानीय तहमा उक्त रणनीति कार्यान्वयनमा ल्याउन तथा सोको स्थानीय तहमा अवलम्बन गर्नका लागि संघीय संरचना अन्तर्गत दाङ जिल्ला गढवा गाउँपालिकाले बालबालिका विरुद्ध लक्षित हिंसासम्बोधन गर्नुपर्ने आवश्यकता महशुस गरी स्थानीय सरकार कार्य सञ्चालन ऐन, २०७४ ले दिएको अधिकार क्षेत्रभित्र रही यो बाल विवाह उन्मूलन रणनिती तथा कार्ययोजना (२०७८-२०८८) तर्जुमा गरी लागू गरेको छ ।

३. राष्ट्रिय नीति तथा कानूनी व्यवस्था : लैङ्गिक समानता स्वतन्त्रता तथा आत्मसम्मानमा चुनौतिको रुपमा रहेको बाल विवाह अन्त्यका लागि संविधान लगायत विभिन्न कानुनी व्यवस्था गरेको गरेको छ भने आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ को बजेट वक्तव्यमा समेत बोक्सी, दाइजो, तिलक, बालविवाह, छाउपडी जस्ता कुप्रथा अन्त्यका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट सचेतना अभियान सञ्चालन गरिनेछ भन्ने उल्लेख भएको छ । बाल अधिकारको संरक्षण तथा बाल विवाह अन्त्यसम्वन्धी निम्न बमोजिमका कानूनी व्यवस्थाहरु रहेका छन् ।

नेपालको संविधान २०७२ :नेपालको संविधानको धारा ३९ मा बालबालिकाको हकको व्यवस्था गरेको छ जसको उपधारा (५) मा कुनै पनि बालबालिकालाई बाल विवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण गर्न तथा बन्धक बनाउने विरुद्धको मौलिक हक प्रत्याभूत गरेको छ । त्यसैगरी सोही उपधारा (१०) मा उपधारा (५) विपरीतको कार्य कानुन बमोजिम दण्डनीय हुने र त्यस्तो कार्यबाट पीडित बालबालिकालाई पीडकबाट कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक समेत सुनिश्चित गरिएको छ । त्यसैगरी नेपालको संविधानको धारा ३८ को उपधारा (३) मा महिला विरुद्व धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण विरुद्धको हक सुनिश्चित गरि त्यस्तो कार्यलाई दण्डनीय हुने र पीडितले कानुन बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हकको समेत संवैधानिक व्यवस्था गरेको छ ।

मुलुकी अपराध संहिता २०७४ : २०७५ बैशाख १ गतेदेखि लागू भएको मुलुकी अपराध संहिता २०७४ को दफा १७३ मा बाल विवाह गर्न नहुने उल्लेख गरी सोको उपदफा (१) मा बीस वर्ष नपुगी कसैले विवाह गर्न वा गराउन नहुने र उपदफा (२) मा त्यस्तो वालविवाह स्वतः बदर हुने अर्थात विवाहको मान्यता नदिने

व्यवस्था गरिएको छ । सोही उपदफा (३) मा त्यस्तो कसूर गर्ने व्यक्तिलाई तीन वर्षसम्म कैद र तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने गरि दण्ड संजायको व्यवस्था गरेको छ । बाल विवाहलाई फौजदारी अपराधको रुपमा परिभाषा गरि कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी विना करणी गरेमा वा १८ वर्षभन्दा कम उमेरको बालिकाको मञ्जुरी वा बेमञ्जुरी जुनसुकै किसिमले करणी गरेमा पनि जवरजस्ती करणी गरेको मानिने भनि उल्लेख भएबाट बाल विवाह गरी यौन सम्पर्क गरेमा जवरजस्ती करणी गरेको ठहर व्यवस्था गरेको छ ।

मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता : मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ ले बालविवाह सम्वन्धी कसूरलाई नेपाल सरकारवादी मुद्दा भई मुद्दा अनुसन्धान तथा दायर गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

मुलुकी देवानी संहिता २०७४ : २०७५ बैशाख १ गतेदखि लागू भएको यस संहिताको दफा ७० मा पनि विवाह गर्न सक्ने उमेर २० वर्ष पुरा भएको हुनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०७५: यस ऐनको दफा ६६ को उपदफा (२) को (ण) मा बालबालिकाको विवाह तय गर्ने वा बालबालिकासँग विवाह गर्ने वा गराउने कार्य गरेमा बालबालिका विरूद्धको हिंसा गरेको ठहर्छ भनी व्यवस्था गरेको छ ।यस ऐनको दफा ३ ले प्रत्येक बालबालिकालाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकारको हक सुनिश्चित गरेको छ । नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले बालबालिकाको बाँच्न पाउने अधिकार र बालबालिकाको विकासको लागि बालबालिका माथि हुन सक्ने दुर्घटनाको रोकथाम, जोखिमको न्यूनीकरण लगायतका प्रतिरोधात्मक र सुरक्षा सेवाका लागी आवश्यक उपाय अवलम्बन गर्नु पर्ने समेत व्यवस्था गरेको छ ।

बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९ : बाल विवाहलाई बालवालिकाको हक अधिकार प्रचलनका लागि वाधकको रुपमा पहिचान गरेको छ । यस नीतिको रणनीति नं. ८.९ मा बाल विवाह रोक्न सरकारी र विकासका साझेदार संस्थाहरुको सहकार्यमा समुदायस्तरका संघसंस्थाहरुलाई परिचालन गर्ने, बाल विवाह विरुद्धको उजुरी सक्रियताका साथ लिने र कारवाही गर्ने व्यवस्थाका साथै बाल विवाह रोक्ने कार्यका लागि स्थानीय निकायलाई थप जिम्मेवारी दिइने कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसैगरी रणनीति नं. ९.३ मा स्थानीय स्तरसम्म बालबालिकाको बेचविखन, ओसारपसार र बाल विवाह विरुद्ध चेतना जागरण कार्यक्रम सञ्चालन र गाँउस्तरमा बाल संरक्षणको विषयमा चेतना अभिवृद्धि गर्न संचार लगायत अन्य उपयुक्त माध्यमको परिचालन गरिने कुरा उल्लेख छ ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ : ऐनको दफा १२ (२) ग को ३२ मा बाल बिवाह, महिला विरुद्धका हिंसा, देवकी, बेक्सा बोक्सी, छुवाछुत, दहेज तथा दाइजो कमैया, प्रथा, हलिया प्रथा, छाउपडी, कमलरी प्रथा, बालश्रम, लैङ्गिक भेदभाव, मानव बेचबिखन, निरक्षरता जस्ता सामाजिक कुरिती र अन्धविश्वासको अन्त्य गर्ने गराउने व्यवस्था गरेको छ । जस अन्तर्गत बालविवाह विरुद्धका रणनीति, कार्य योजना तथा कार्यक्रमहरु तर्जुमा गरि प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु स्थानिय सरकारको जिम्मेवारी स्पष्ट छ ।

महिला विकास कार्यक्रम मार्गदर्शन, २०७२ : बालविवाह बढी हुने जिल्लामा बालविवाहमा नै केन्द्रित भएर बाल विवाह बिरुद्ध विभिन्न कार्यक्रम आयोजना गर्ने र बालविवाह मुक्त स्थान घोषणा गर्दै जाने कुरा उल्लेख गरेको छ ।

बाल विवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७२ :नेपालमा बाल विवाहलाई मौलिक हक विरुद्धको अधिकारको रुपमा मानि राष्ट्रिय कानुनले दण्डनीय अपराध मानेता पनि यो अभ्यासलाई अझै पनि पूर्णरुपमा हटाउन सकिएको छैन । त्यसैले बाल विवाहमुक्त वातावरणमा बालबालिकाको अधिकारको सुनिश्चितता गर्नका लागि सन् २०३० सम्म बाल विवाह उन्मूलन गर्ने लक्ष्य सहित यो राष्ट्रिय रणनीति, २०७२ तर्जुमा गरि लागु गरेको छ । बाल विवाह अन्त्यका लागि परिवर्तनको सिद्धान्तमा आधारित रहि विभिन्न रणनीतिक उपायहरु अबलम्बन गरिने व्यवस्था पनि यस रणनीतिले गरेको छ ।

पन्धौ पञ्चवर्षिय योजना (२०७६–२०७७/२०८०–२०८१): यसमा बाल अधिकार सुनिश्चिततताका साथै वाल विवाहको रोकथाम लगायत विभिन्न प्रकारका सामाजिक दुर्व्यवहार अन्त्य गर्ने लक्ष्य लिइएको छ ।

यसका अतिरिक्त लुम्बिनी प्रदेश सरकारको बालवालिकासम्वन्धी ऐन, २०७६ ले बालवालिकाको विवाह गर्न वा गराउन नपाइने र उक्त कार्यलाई दण्डित गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

अतः माथि उल्लेखित राष्ट्रिय तथा अन्र्तराष्ट्रिय प्रतिवद्धता र कानूनी रुपमा सुनिश्चित गरिएका बालविवाहविरुद्धको अभियानलाई सार्थक तुल्याउने उद्देश्यले दंगिशरण गाउँपालिकाको तर्फबाट यो रणनिती तथा कार्ययोजना तर्जुमा गरिएको हो ।

४. वर्तमान सन्दर्भ

भारतसँग सीमाना जोडिएका जिल्लाका स्थानीय तहहरुमा अभिभावकको सहमतिमा हुने बालविवाहको दर उच्च छ भने उत्तरी भेगका नगरपालिका वा गाउँपालिकाहरुमा प्रेम विवाहका कारण हुने बाल विवाहको दर उच्च छ ।[३]

दाङ जिल्लाको कुल जनसख्या ५,५२,५८३ अर्थात नेपालको कुल जनसंख्याको २.०८ प्रतिशत हिंसा ओगटेको छ । दाङ जिल्लाको गरिबी सुचङ्काकको मान ३४.९२ रहेको देखिन्छ । यो जिल्ला बाल विवाह प्रचलन भएको आधारमा २४ औ .स्थानमा पर्दछ । यस जिल्लामा १५ वर्षभन्दा कम उमेरका बालबालिकाको सङ्ख्या **१ लाख ८६ हजार ६ सय १२ जनाले २० बर्षअघि नै पहिलो विवाह गरेको देखिन्छ ।** .अर्थात **४३.२७** प्रतिशत रहेको छ । त्यसैगरी किशोरकिशोरीहरूको सङ्ख्या ६५,५९० अर्थात ११.८६ प्रतिशत रहेको छ । यस जिल्लामा १५ वर्षभन्दा कम उमेरका बालबालिकाको सङ्ख्या ७७,४३६ अर्थात १४.०१ प्रतिशत रहेको छ ।

गढवा गाउँपालिका लुम्बिनी प्रदेशको दाङ जिल्लामा अवस्थित छ । संघिय सरकारको संरचना अन्तर्गत स्थानीय तहको पुनःसंरचनामा यो गाउँपालिका साविक गा.वि.स.हरु गढवा, कोइलावास, गंगापरस्पुर र गोबरडिहा गा.वि.स.का सबै भाग मिलि बनेको गाउँपालिका हो । यस गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफल ३५८.५७ वर्ग कि.मि. रहेको छ । वि. स. २०६८ को जनगणनाअनुसार यस क्षेत्रको कुल जनसंख्या **३८,५९२** रहेको छ । जसमध्ये २०,१०३ जना (५२.०९) प्रतिशत महिला र १८,४८९ (४७.९१) प्रतिशत पुरुष छन् । जिल्लागत तथ्यांकलाई हेर्ने हो भने यस जिल्लामा सबैभन्दा धेरै जनसंख्या थारु जातिका् १७,५६३ (४५.५१) प्रतिशत, दोश्रोमा क्षेत्री ३,४५५ (८.९५) प्रतिशत, तेश्रोमा मगर जातिको जनसंख्या ३,२४४ (८.३५) प्रतिशत र चौथोंमा कुमाल जातिका ३,२१० (८.३२) प्रतिशत र अपाङ्गता भएका व्यक्तिको जनसंख्या ९८० जना रहेका छन् । यो जिल्ला बढी बालविवाह हुने पालिकाको पनि अग्र पक्तिमा रहेको कारण बालविवाह विरुद्दको रणनीति आवश्यक भएको हो । पछिल्लो समयमा विभिन्न श्रोतबाट गाउँपालिकाको विभिन्न अवस्थाको मापन गर्ने कार्य शुरुवात गरिएको छ भने गाउँपालिकाको पाश्र्वचित्र पनि तयार भइसकेको छ । वि.स २०६८ को जनगणना अनुसार यस गाँउपालिकामा पहिलो विवाह गर्ने १० देखि १४ वर्षको उमेर समूहका २,२२० (११.४६) प्रतिशत र १५ देखि १९ वर्ष उमेर समुह १०,९१२ अर्थात ५६.३१ प्रतिशत रहेको देखाएको छ । जुन गढवा गाउँपालिकाको पाश्र्व चित्रमा उल्लेख गरिएको छ ।

यस पालिकाकामा नागरिक समाज, गैरसरकारी संस्था तथा विकास साझेदारसँगको सहकार्य र सहयोगमा बाल विवाह अन्त्यका लागि समूदाय तहमा बाल क्लबको गठन, विभिन्न समूदायमा किशोरी समूह, युवा क्लबहरुको गठन र बाल विवाह रोकथामको लागि समूदाय प्रहरी परिचालन, बाल विवाह विरुद्द जागरुकताका कारण विगतको तुलनामा बाल विवाहका घट्नामा केही कमी आएको महशुस गर्न सकिन्छ । तर कतिपय समूदायमा अझैपनि बाल विवाहविरुद्द उजुरी नगर्ने र बाल विवाह गर्न पाउनुपर्छ भन्ने मान्यता कायमै रहनु, बाल विवाहका मुद्दालाई गाउँघरमा नै मिलाउने प्रयत्न गर्नु र भारतका अधिकांश राज्यमा विवाहको उमेर १८ बर्ष कायम हुँदा सीमा जोडिएका स्थानमा त्यस्ता विवाह रोक्ने प्रयासमा थप चुनौतिहरु देखा परेका छन् ।

यसै सर्न्दैभमा यस पालिकामा पनि बाल विवाह अन्त्यको रणनीति खाँचो भएको सर्न्दभमा गढवा गाउँपालिकाले स्वान संस्था र न्याय तथा अधिकार संस्था नेपाल (जुरी- नेपाल) लाई रणनीतिको मस्यौदा तर्जुमा गर्न गरिएको अनुरोध बमोजिम दुबै संस्थाको प्राविधिक सहयोगमा यो रणनीतिको मस्यौदा तयार

भएको हो । तत्पश्चात गाउँपालिकाले यसमा आवश्यक परिमार्जन र सुधारका लागि विभिन्न चरणमा गरेको छलफल तथा अर्न्तक्रिया तथा यस क्षेत्रमा क्रियाशील संघ संस्थाको संलग्नता तथा सहभागितामा पालिकाका कार्यपालिका सदस्य तथा पदाधिकारीहरुको राय सुझाव समेतलाई समावेश गरी यो रणनीतिलाई अन्तिम रुप दिइएको छ । (**नोटः त्यस पालिकामा क्रियाशील संघ संस्थासँग पालिकाले थप छलफल तथा परामर्शपछि मात्र यसलाई अन्तिम रुप दिनेछ**)

५. रणनीति तथा कार्ययोजनाको आवश्यकता र औचित्य

नेपालमा बाल विवाहलाई दण्डनीय अपराध मानेतापनि व्यवहारिक रुपमा यसको अन्त्य हुन सकेको छैन । नेपालको संबिधानले महिला तथा बालवालिका सम्वन्धी हकलाई मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरेको छ । यसका साथै संबिधानतः बालवालिकालाई बाल विवाह, गैरकानूनी विवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण वा बन्धक राख्न नपाइने र महिलाविरुद्द धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण नगरिने, त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुने र पीडितले कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हकको सुनिश्चितता समेत गरेको हुँदा बाल विवाह अन्त्यका लागि प्राथमिकतासाथ कार्य गर्नुपर्ने भएको छ ।[४]

बाल विवाह अन्त्यका लागि कानुनी समस्या नभए पनि कानुन कार्यान्वयमा भएका कमजोरीका कारण बाल विवाह को अवस्था दिनदिनै बढिरहेका छन् । देशमा संघीय संरचना अन्तर्गत तीन तहको सरकार निर्माण भएको छ । नेपाल पक्ष राष्ट्र भएका मानव अधिकार, बाल अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरूको कार्यान्वयन गर्नु सबै तहका सरकारको दायित्व हो । मुलुकमा कुल जनसंख्याको ५१.५ प्रतिशत महिला रहेकोमा एकतिहाई महिला तथा बालिकाले हिंसाबाट गुज्रिनु पर्ने अवस्था रहुन्जेल समृद्ध नेपाल, सुखी नेपालीको उद्देश्य हासिल गर्न सकिँदैन । बाल विवाहले बालिकाको स्वास्थ्य रुग्णतालाई निम्त्याउँदछ, यसले सिङ्गो राष्ट्रको आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक तथा विकासका धेरै पक्षहरुमा नकारात्मक असर पार्दछ । यो अवस्था छउञ्जेल मुलुकको कुल उत्पादकत्व क्षमता बृद्धि हुन सक्दैन र यसको नकारात्मक प्रभाव कुल गार्हस्थ उत्पादनमा पर्न जान्छ ।

आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक समिति, विश्वव्यापी आवधिक प्रतिवेदन, २०१५ अनुसार बाल विवाह लगायत हानिकारक अभ्यास दण्डनीय बनाउने/अन्त्य गर्ने सुझाव नेपाल सरकारलाई दिएको छ । महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि (CEDAW) कार्यान्वयनका सम्बन्धमा छैठौं राष्ट्रिय प्रतिवेदन माथि CEDAW Committee (2018) ले नेपाल सरकारलाई महिला विरुद्धका परम्परागत र हानिकारक अभ्यासहरूमाथि प्रतिबन्ध लगाई पीडितलाई क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गर्नुपर्ने, न्यायमा पहुँच र कानूनी सहायताको जानकारीलाई सुदृढ बनाउनु पर्ने लगायत बालविवाह अन्त्य गर्नुपर्ने र बाल विवाह बदर गर्ने कानूनी व्यवस्था ल्याउनु पर्ने समेत सुझाव दिएको थियो । उपरोक्त सुझावका साथै दिगो विकास लक्ष्य अनुरुप सन् २०३० सम्ममा बाल विवाह अन्त्यका लागि नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्नु स्थानीय तहको प्राथमिक जिम्मेवारी भएको छ । त्यसैले बालविवाह अन्त्यको लागि प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, नेपाल प्रहरी लगायत प्रदेश एवम् स्थानीय सरकार लगायत विकासका साझेदार संस्थाबाट प्रभावकारी नितीगत रुपमा लाग्नु पर्ने आवश्यकता रहेको छ । बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७२ जारी भएको छ, भने यस रणनीतिले बालविवाहमुक्त स्थानीय निकायको अभियान सञ्चालन गर्ने योजना अघि सारेको छ । साथै महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयले बालविवाह लगायतका प्रचलनहरुको अन्त्यका लागि राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीति, २०७७ फागुनमा जारी गरेको छ ।

नेपालको संबिधानले अनुसूचि ७ मा पारिवारिक मामिला (विवाह समेत) सम्वन्धी नीति र कानून तर्जुमा गर्ने अधिकार संघ र प्रदेशको साझा अधिकारको सूचिमा समावेश गरेको छ (बुँदा नं ५) सोही बमोजिम संघ र

लुम्बिनी प्रदेशले सोही सम्वन्धी ऐन जारी गरेका छन् भने संबिधानको अनुसूचि ९ मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूचि अर्न्तगत (बुँदा नं ११ मा व्यक्तिगत घटना, जन्म, मृत्यु, विवाह र तथ्याँक) बाल विवाहलाई साझा विषयमा समावेश गरेका कारण पनि बाल विवाह अन्त्यका लागि स्थानीय तहको भूमिका महत्वपूर्ण देखिन्छ । त्यसका अतिरिक्त स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन तथा अन्य कानूनले समेत बाल विवाह अन्त्यको अभियानमा स्थानीय सरकारको भूमिका महत्वपूर्ण देखिन्छ ।

यस सम्बन्धमा. राप्ती गाउँपालिकाले महत्वका साथ यो बाल विवाह उन्मूलन रणनिती तथा कार्ययोजना कार्यान्वयनमा ल्याएको हो । यो रणनीति तथा कार्ययोजनाको आवश्यकता र औचित्य बारे परिवर्तनको सिद्धान्तका आधारमा देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छ ।

<table>
<tr><th colspan="3">परिवर्तनको सिद्दान्त</th></tr>
<tr><td>विद्यमान अवस्था</td><td colspan="2"><u>गढवा गाउँपालिकामा</u> बाल विवाहको समस्या विद्यमान रहेको र यसबाट बालिका तथा महिलाहरु अत्यधिकमात्रामा प्रभावित हुने गरेको</td></tr>
<tr><td>कारण</td><td colspan="2">पितृसत्तामा आधारित महिला तथा बालिकामाथि हुने भेदभाव, हिंसा, कमजोर परिवार संरक्षण प्रणाली तथा कानूनको कमजोर कार्यान्वयन, महिला तथा बालिकाको शशक्तिकरणका लागि सरकारको अप्रयाप्त लगानीका साथै वाल विवाह उन्मूलनका लागि एकीकृत कार्यक्रमको अभाव</td></tr>
<tr><th colspan="3">परिवर्तनका लागि रणनीति</th></tr>
<tr><td>बाल विवाहलाई बढावा दिने हानिकारक सामाजिक मूल्य मान्यता, परम्परा, अभ्यास परिवर्तनका लागि जनचेतना</td><td>पारिवारिक संरक्षण बलियो बनाउने सुरक्षा नीति तथा कार्यक्रम</td><td>महिला, बालबालिका तथा किशोरीहरको सशसक्तिकरणमा लगानी</td></tr>
<tr><td>महिला तथा किशोरीका लागि स्वरोजगार, आयमूलक तथा गैर पारस्परिक व्यवशायमा लगानी</td><td>बाल विवाहविरुद्द कानूनी अधिकार, सेवा सुरक्षा तथा न्यायमा पुहँचको सुनिश्चितता</td><td>सरकार, विकास साझेदार, नीजि क्षेत्र, संघसंस्था, विद्यालय, धर्म गुरु तथा महिला तथा बाल एवं किशोरी समूहसँग कार्यगत एकता र अनुगमन</td></tr>
<tr><td colspan="2">नतिजा : बाल विवाहमुक्त गढवा गाउँपालिकामा</td><td>प्रभाव : बालबालिकाहरुको आत्मसम्मानपूर्ण जीवन बाँच्न पाउने अधिकारको सुनिश्चितता</td></tr>
<tr><td colspan="3">परिवर्तन . गढवा गाउँपालिकामा बालबालिकाको मानव अधिकारको पूर्ण उपयोग गर्न सक्ने बालविवाहमुक्त भई आर्थिक, सामाजिक सांस्कृतिक दृष्टिकोणले नमूना र सम्बृद्ध गाउँपालिकाको रुपमा परिवर्तन हुनेछ ।</td></tr>
</table>

६. रणनीति तथा कार्ययोजना तर्जुमा प्रक्रिया

बाल विवाह अन्त्यको रणनीति तथा कार्ययोजना तर्जुमाका लागि बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धी विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय कानुनी दस्तावेजको अध्ययनका साथै साथै यस गाउँपालिकालाई बाल विवाहमुक्त गाउँपालिका निर्माण गर्ने अभियानस्वरुप विभिन्न चरणमा भएका छलफल र कार्ययोजना बमोजिम यो रणनीति तर्जुमा गरिएको हो यस प्रक्रियामा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराएको न्याय तथा अधिकार संस्था- नेपाल (जुरी- नेपाल) र दाङ जिल्लामा क्रियाशील सोसाइटी फर एक्सन नेपाल (स्वान), लमही, दाङ संस्थाको प्राविधिक सहयोग तथा आई.एम. नेपालको

सहकार्यमा शून्य मस्यौदा तयार भई विभिन्न चरणको छलफल र अर्न्तक्रियापश्चात प्राप्त भएका सुझावहरुलाई समेटी यो रणनीति तयार भएको हो ।

७. रणनीति तथा कार्ययोजनाका सिद्धान्तहरू

देहायका सिद्धान्तका आधारमा यस बाल विवाह अन्त्य सम्वन्धी कार्ययोजना निर्माण गरिएको छ :

(१) **अविभेद :** यो रणनीति तथा कार्ययोजना कार्यान्वयनको सिलसिलामा बालबालिकामाथि जातजाति, लिङ्ग, वर्ण, आर्थिक, सामाजिक, शारीरिक स्थिति वा भौगोलिक अवस्थितिका आधारमा भेदभाव गरिने छैन ।

(२) **बालबालिकाको सर्वोत्तम हित** : यो रणनीति तथा कार्ययोजनाले बाल विवाह अन्त्य गर्ने सवालहरूमा बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई सर्वोपरी राखिएकोछ ।

(३) **सारभूत समानता :** यो रणनीति तथा कार्ययोजनाले लैङ्गिकताका सवालमा परिणाममा समानताको सिद्धान्तलाइ आत्मसात गरेको छ ।

(४) **समता :** यस रणनीति तथा कार्य योजनाले असमान व्यक्तिहरूबीच समता कायम गर्न सकरात्मक विभेद गर्नुपर्ने सिद्धान्तलाई स्वीकार्दछ ।

(५) **कोहि पछाडि नछुटुन** : यस रणनीति तथा कार्ययोजनाले दिगो विकास लक्ष्यको कोही पनि पछाडि नछुटुन् भन्ने अवधारणालाई अपनाएको छ ।

(६) **कसैलाइ हानि नपुऱ्याउने** : यस रणनीति तथा कार्ययोजनाले कसैलाईपनि हानि वा क्षति नपुऱ्याउने सिद्धान्त लिएको छ ।

(७) **शून्य सहनशीलता :** यो रणनीति तथा कार्ययोजनाको कार्यान्वयनको सिलसिलामा बाल विवाहका घटनाहरूमा शून्य सहनशीलताकोसिद्धान्तलाई अङ्गिकार गरेको छ ।

(८) **गोपनीयताको अधिकार :** यो रणनीति तथा कार्ययोजनाले लैङ्गिक हिंसा र बाल विवाहबाट प्रभावितहरूको गोपनीयताको अधिकारलाई सुनिश्चत गरेको छ । यस अर्न्तगत सुचना प्रवाह गर्ने, यौन हिंशा तथा बालविवाहको सुचनाबाट हुन सक्ने व्याक्तीगत सम्मानमा आच आउने कुराहरुलाई गोग्य राखिने छ ।

(९) **पुरुष तथा बालकहरूको सहभागिता :** यो रणनीति तथा कार्ययोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि पुरुष तथा बालकहरूको सक्रिय सहभागिता अपरिहार्य छ भन्ने मान्यता राख्दछ ।

(१०) **संरक्षण (Protection) :** यो रणनीति तथा कार्ययोजनाले बाल विवाहबाट प्रभावितहरूको संरक्षणमा उच्च प्राथमिकतामा राखेकोछ ।

(११) **न्यायमा पहुँच तथा द्रूत न्याय :** यो रणनीति तथा कार्ययोजनाले बाल विवाहबाट प्रभावितहरूका लागि द्रूत न्यायमा पहुँचको सिद्धान्तलाई अङ्गिकार गरेकोछ

(१२) **साझेदारिता र सहकार्य :** यो रणनीति तथा कार्ययोजनाको सफल र प्रभावकारी कार्यान्वयनमा मुख्य सरोकारवालाहरूको समन्वय, साझेदारिता र सहकार्यलाई प्राथमिकतामा राखिएको छ ।

(१३) **परिवर्तनको सोच :** यो रणनीति तथा कार्ययोजना परिवर्तन सम्भव छ र आफैले गर्न सकिन्छ भन्ने सिद्धान्तबाट निर्देशित छ ।

८. दूरदृष्टि :

बाल विवाह मुक्त सुखी तथा समृद्ध गढवा गाउँपालिका ।

९. ध्येय :

बाल विवाह अन्त्यका लागि सोच, व्यवहार, नीति तथा संरचनागत सुधार गरि बालबालिकाको आत्मसम्मान पूर्वक बाँच्न पाउने अधिकारको सुनिश्चितता गर्ने ।

१०.लक्ष्य :

गढवा गाउँपालिकालाई आगामी १० वर्ष (२०७८-२०८८) भित्र बाल विवाह मुक्त गाउँपालिका बनाउने ।

११.उद्देश्यहरू :

१. गढवा गाउँपालिकाका सबै वडाहरूलाई बाल विवाह मुक्त क्षेत्र बनाउन विभिन्न निरोधात्मक उपायहरू अपनाउने ।

२. बाल विवाहको जोखिम भएका र बाल विवाहका पीडित बालबालिकाहरुलाई संरक्षण गरी अत्यावश्यक सेवा सुविधाहरूको व्यवस्था गर्ने ।

३. बाल विवाहबाट प्रभावितहरूलाई न्यायमा पहुँचको सुनिश्चितता र कानुनी उपचारका साथै पीडकहरूलाई कानूनी कारवाही गरी दण्डहीनताको अन्त्य गर्ने ।

४. बालविवाह अन्त्यका लागि नेतृत्वदायी र समन्वयात्मक भूमिका एवं प्रभावकारी अनुगमनका लागि गढवा गाउँपालिकाको संस्थागत क्षमता विकासका साथै अन्य मुख्य सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गर्ने ।

५. गढवा गाउँपालिका क्षेत्रमा दश वर्षभित्र बाल विवाह अन्त्य गर्नका लागि कार्ययोजना वनाई लागू गर्ने ।

१२. रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

उद्देश्य १ : बालिका तथा किशोरीको सशक्तिकरणको गर्ने

रणनीति १.१ : औपचारिक, अनौपचारिक रुपमा विद्यालय, बालक्लब तथा सामाजिक गतिविधिका माध्यमबाट विवाहको कानुनी उमेर, बाल विवाहको नकारात्मक असरहरूबारे विद्यार्थी, आमाबाबु र परिवारका अन्य सदस्यहरूसँग छलफल गरी विवाहको लागि अधिकारको रुपमा स्वनिर्णय गर्ने क्षमता बिकास गर्ने ।।

- गाउँपालिकाका सबै वडाका विभिन्न समुदायहरूमा विद्यमान बाल विवाह, बाल विवाहका कारक तत्वहरू, परिणाम र समाधानका उपायहरू बारे सर्वेक्षण गरी प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने ।
- बाल विवाह बारे गाउँपालिका र वडा स्तरीय तथ्याङ्क संकलन तथा अद्यावधिक राख्ने ।
- बाल विवाहबाट महिलाहरुको व्यक्तिगत विकासका साथै राज्यमा पर्ने सामाजिक तथा आर्थिक व्ययभार बारे अध्ययन विश्लेषण गरी समाजमा सूसुचित गराउने ।

रणनीति १.२ : बाल विवाह अत्याधिक भएका समुदायहरुमा वडा कार्यालयहरूको अगुवाईमा निगरानी समूहहरू गठन, गरि परिचालन गर्ने ।

- महिला तथा बालिका उपर हुने हिंसा अन्त्यका लागि पुरुषको सहभागिता रणनीति, २०७५ बारे मुख्य सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिबृद्धि गर्ने ।
- वडाहरूमा प्रहरी, विद्यालय, बालक्लब, किशोरकिशोरी समूह, यौनिक अल्पसंख्यक र धर्मगुरुहरूको सहभागितामा निगरानी समुह गठन गर्ने बाल विवाह विरुद्धको अभियान तथा चेतनामूलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।

- बाल विवाह उन्मूलन अभियानमा लागेका पुरुष तथा किशोरहरूलाई विभिन्न समूहहरूमा आवद्ध गराई हिमायती (Champion) का रुपमा प्रत्येक वर्ष सम्मान गर्ने ।

रणनीति १.३ : बाल विवाह प्रोत्साहन गर्ने हानिकारक सामाजिक मूल्य मान्यता र अभ्यासहरु परिवर्तनका लागि गाउँपालिकाबाट विभिन्न नीति तथा कार्य योजना तर्जुमा गर्ने ।

- लैङ्गिक समानता नीति तथा कार्य योजना निमार्ण गर्ने ।
- घरपरिवार लगायत समाजले बालिका तथा किशोरीहरुले लैङ्गिकताको आधारमा भोग्न परेका भेदभाव, आर्थिक असमानता, यौन शोषण तथा दूर्व्यवहार विरुद्ध आधारभूत मापदण्ड सहितको विशेष नीति तथा कार्यक्रमहरू बनाई लागू गर्ने ।
- विपद् तथा महामारीको समयमा बालिका तथा किशोरी (विशेष गरी दलित, अपाङ्गता, जनजाति तथा विभिन्न कारणले पछाडि परेका) माथि हुन सक्ने हिंसा तथा जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरूबारे बाल बालिका उत्तरदायि विपद् व्यवस्थापन नीति तथा कार्यक्रमहरू बनाउने ।

रणनीति १.४ : बाल विवाह अन्त्य गर्ने पारिवारिक संरक्षण प्रणालीको विकास गर्ने

- घरपरिवारमा बालबालिका तथा किशोर किशोरीहरु माथि गर्ने भेदभाव र विभेदपूर्ण कार्य विभाजनमा परिवर्तन समानतामा आधारित परिवारको संरचना बनाउन सहयोग गर्ने ।
- "गढवा **गाउँपालिकाको प्रतिबद्दता बाल विवाह मुक्त पालिका"** नामक अभियानमा परिवारका अभिभावकहरुलाई समन्वय गरि अभियान सञ्चालनको लागि पर्याप्त वजेट व्यवस्थापन गर्ने ।
- आर्थिक रुपमा विपन्न परिवारका बालिकाहरुलाई शिक्षा तथा न्यायमा पहुँच सुनिश्चितता गर्ने । बाल विवाहमा गरिदिने परिवारहरुको विवरण राखी कानुनी कारवाहिको लागि आवश्यक पहल गर्ने ।

उद्देश्य २ : बाल विवाहबाट प्रभावितहरूको संरक्षण गर्ने

रणनीति २.१ लैङ्गिक हिंसाबाट प्रभावितहरूको सुरक्षा र संरक्षण सुनिश्चत गर्ने ।

- बाल विवाहबाट प्रभावित बालिकाहरुलाई परिवारले नस्वीकारेका अवस्थामा सहयोग तथा पुनर्स्थापनाका सहयोग गर्ने र यस सम्बन्धमा कार्यरत विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाहरूसँग सहकार्य गर्ने ।
- महिला हिंसाबाट प्रभावितहरुको पुनर्स्थापनामा कार्यरत विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाहरूको कार्यक्रम, संस्थागत क्षमता सहितको अद्यावधिक विवरण संकलन गरी प्रभावकारिता मूल्याङ्कन गर्ने ।
- बाल विवाहबाट प्रभावितहरुको लागि मनोसामाजिक परामर्शदाता, स्वास्थ्य सेवा प्रदायक तथा कानूनी सहायताका लागि स्थापित संयन्त्रमा उपलब्ध जनशक्तिको लगत अद्यावधिक गरी अपुग भएको क्षेत्रमा विशेषज्ञ/प्राविधिक जनशक्ति तयार गरी परिचालन गर्न सहयोग गर्ने ।

रणनीति २.२: संरक्षण गृहको गुणस्तरीय सेवा प्रवाहको सुनिश्चितता गर्ने ।

- विगतमा नेपाल सरकार अन्तर्गतसञ्चालित सेवा केन्द्र तथा **बालसंरक्षण केन्द्रहरु**लाई गाउँपालिका अन्तर्गत सञ्चालन गर्ने गरी कार्यविधि र मापदण्डहरू बनाई लागू गर्ने ।
- सञ्चालित सेवा केन्द्र तथा **बालसंरक्षण केन्द्रहरु**मा उपलब्ध सेवा सुविधाहरू न्यूनतम मापदण्ड अनुसार भए नभएको बारे नियमित अनुगमन गरी प्रभावकारिताको सुनिश्चितता गर्ने ।

- गाउँपालिका क्षेत्रभित्र सरकारी र गैर सरकारी क्षेत्रबाट सञ्चालित संरक्षण गृहहरूलाई एकीकृत सेवा प्रणाली अन्तर्गत व्यवस्थापन गर्ने ।
- संघ तथा लुम्बिनी प्रदेश सरकारसँगको समन्वयमा बाल संरक्षण केन्द्रको स्थापनाका लागि आवश्यक समन्वय र सहजिकरण गर्ने । केन्द्र सञ्चालनका लागि सामाजिक संघ संस्थालाई सहयोग गर्ने ।

रणनीति २.३ बाल विवाह प्रभावितहरूलाई समाज तथा परिवारमा पुनः एकीकरणको लागि बालमैत्री वातावरणको निर्माण गर्ने ।

- तत्काल परिवारबाट स्वीकार नगरेका बाल विवाह प्रभावितहरूको आत्मवल बृद्धिको लागि मनोसामाजिक परामर्शका साथै जीवन उपयोगी शिक्षा र सीप दिई पारिवारिक/सामाजिक पुनःएकीकरण गर्ने ।
- परिवारमा निरन्तर भेटघाट र अनुगमन गरी प्रभावितहरू प्रति गर्नुपर्ने व्यवहार तथा सहयोग बारे परिवारका सदस्यहरूलाई आवश्यकता अनुसार जनचेतना र परामर्श गर्ने ।
- बाल विवाहबाट प्रभावितहरूलाई उनीहरूको योग्यता र क्षमता अनुसार विषेश प्राथमिता शिक्षा तथा सिप विकासमा पहुँच अभिबृद्धि गर्ने ।

<u>उद्देश्य ३ : कानूनी उपचारसँग सम्बन्धित नीति तथा रणनीति</u>

रणनीति ३.१ बाल विवाह विरुद्धको उजुरी संयन्त्रलाई प्रभावकारी बनाउने ।

- जिल्ला तथा जिल्लामा रहेका प्रहरी कार्यालयसँग समन्वय गरी बाल विवाह विरुद्ध सरल र सहज ढङ्गबाट उजुरी दर्ता गर्ने र सम्बोधन गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने ।
- प्रहरी अन्तर्गतको महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्रको क्षमता (स्रोत र प्रवीधि) विकास गर्ने ।
- बाल विवाहका घटनाहरूमा स्वतःस्फूर्त (suo moto) कारवाही प्रकृया अवलम्वन गर्नका लागि प्रहरी कार्यालयसँग समन्वय गर्ने ।

रणनीति ३.२ : निःशुल्क कानूनी सहायताका लागि समन्वयात्मक भूमिका निर्वाह गर्ने ।

- प्रभावितहरुको लागि निःशुल्क कानूनी सहायताको व्यवस्था गर्ने ।
- निःशुल्क कानुनी सेवा प्रदान गरीरहेका संघ, संस्था तथा कानून व्यावसायीहरूको विवरण अद्यावधिक गर्ने ।
- प्रभावितहरूलाई प्रभावकारी निःशुल्क कानूनी सहायताको व्यवस्था गर्न सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि र सहकार्य गर्ने ।

<u>उद्देश्य ४ : क्षमता विकास तथा अनुगमनगर्ने</u> **रणनीति ३.३ प्रभावितहरूको कानूनी अधिकार बारे सूचनाको हक सुनिश्चित गर्ने ।**

- बाल विवाहबाट प्रभावितहरुको कानूनी अधिकार बारे जनचेतना जगाउने र
- प्रभावितहरुको कानुनी अधिकार उल्लंघन भएमा कहाँ कसरी उजुरी गर्न सकिन्छ भन्ने प्रक्रिया बारे सूचनाको हक सम्बन्धी क्षमता अभिबृद्धिगर्ने ।

- प्रभावित तथा सरोकारवालाहरूलाई प्रभावितहरूको जीवनमा रुपान्तर गर्न सहयोगी हुने गरी Champion बनाउन प्रशिक्षण दिई परिचालन गर्ने ।

रणनीति ४.१ बाल विवाह उन्मूलनका लागि गाउँपालिका र वडा कार्यालयहरूका साथै सबै सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गर्ने ।

- बाल विवाह अन्त्यको अभियानलाई प्रभावकारी रुपमा सञ्चालन गर्न गाउँपालिका र वडा कार्यालयहरूको क्षमता अभिबृद्धि गर्ने योजना बनाई पर्याप्त मानवीय तथा अन्य स्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
- गाउँपालिका,सबै वडाका जनप्रतिनिधिहरू, कर्मचारीहरू तथा मुख्य सरोकारवालाहरूलाई लैङ्गिक समानता, लैङ्गिक हिंसा विरुद्धका कानुनी व्यवस्था, लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट, लैङ्गिक परीक्षण, दीगो विकास लक्ष्य, महिला अधिकार र बाल अधिकार लगायत मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानून र नेपालको प्रतिबद्धता र स्थानिय सरकारको जिम्मेवारी बारे क्षमता विकास गर्ने ।

रणनीति ४.२ बाल विवाह अन्त्य कोष स्थापना गर्ने ।

- बाल विवाह विरुद्ध विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न र प्रभावितहरूलाई सहायता पुऱ्याउन बाल विवाह उन्मूलन कोष स्थापना गर्ने ।
- बाल विवाह उन्मूलन कोषमा रकम संकलन र कोष परिचालनलाई मार्गदर्शन हुने गरी कोष सञ्चालन कार्यविधि निर्माण गर्ने ।

उद्देश्य ५ बाल विवाह उन्मूलन सम्बन्धी कार्ययोजना तयार गरि लागु गर्ने

रणनीति ५.१ गढवा गाउँपालिका क्षेत्रमा दश वर्षभित्र बाल विवाह अन्त्य गर्नका लागि बाल विवाह निरोध, बाल विवाहको *अग्रीम हस्तक्षेप,* बाल विवाहको घटना व्यवस्थापन तथा अनुगमन तथा मुल्यांकन सम्बन्धी छुट्टै कार्ययोजना वनाई लागू गने ।

१३. बाल विवाह अन्त्यको कार्ययोजना, २०७८-२०८८

उद्देश्य : गढवा गाउँपालिका क्षेत्रमा दश वर्षभित्र बाल विवाह अन्त्य गर्नका लागि छुट्टै कार्ययोजना बनाई लागू गर्ने ।

१. निषेध(Prevention)

क्र.सं.	रणनीति	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	प्रमुख जिम्मेवारी	सहयोगी	समय सीमा	प्रगतिको सूचाँक	कैफियत
१.१	बाल बिवाहको अवस्था बारे गाउँपालिका र वडा स्तरीय तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्ने ।	१.१.१ बाल विवाह, बाल विवाहका कारण र त्यसबाट पारिवारिक तथा स्थानीय सरकारमा पुर्याउने सामाजिक, आर्थिक एवं स्वास्थ्य स्थिति सम्बन्धी असरहरू बारे अध्ययन विश्लेषण गर्ने,	• गाउँपालिका.	• गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	१ वर्ष	• गाउँपालिका स्तरीय र • वडा स्तरीय अध्ययन प्रतिवेदन	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखी हुने छ ।
		१.१.२ बाल बिवाह अन्त्यको अवस्था बारे प्रत्येक तीन वर्षमा वडास्तरमा अध्ययन अनुसन्धान गरी तथ्याङ्क अद्यावधिक राख्ने,	• वडा कार्यालयहरू	• गाउँपालिका • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	तेश्रो वर्ष	• बाल बिवाहको अवस्था बारे तथ्याङ्क	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखीको तेस्रो वर्ष ।
		१.१.३ अध्ययन प्रतिवेदन बारे सबै समुदायमा सूसुचित गराउने,			निरन्तर	• मिडिया रिपोर्टिङ्ग • वेबसाइट	
१.२	बाल बिवाहलाई प्रोत्साहन गर्ने हानिकारक परम्परागत मूल्य मान्यता र व्यवहार विरुद्ध सरोकारवालाहरूको समन्वय र साझेदारितामा अभियानहरू सञ्चालन गर्ने ।	१.२.१ वडाहरूमा प्रहरी, विद्यालय, बालक्लब, किशोरकिशोरी समूह, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक र धर्मगुरुहरूको सहभागितामा निगरानी समुह गठन गर्ने र बाल विवाहलाई निरुत्साहित गर्ने, हानिकारक परम्परा, मूल्य मान्यता र व्यवहार विरुद्धको सामाजिक अभियानमा परिचालन गर्ने,			३ महिना भित्र थालनी गरी निरन्तरता दिने	• प्रत्येक वडामा तीन महिनामा एक पटक सचेतना कार्यक्रम	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखी हुने छ ।
		१.२.२ बाल विवाह अन्त्यको अभियानमा लागेका पुरुष तथा किशोरहरूलाई विभिन्न समूहहरूमा आवद्ध गराई **हामि सवैको प्रण, बाल विवाह मुक्त गढवा** अभियानको हिमायती (Champion) का रुपमा परिचालन गरि प्रत्येक वर्ष सम्मान गर्ने ।	• गाउँपालिका	• राजनीतिक दलहरू • संचार क्षेत्र • निजी क्षेत्र • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू		• बाल विवाह विरुद्ध सबैको साझा प्रतिवद्धता दस्तावेज • अभियानहरू सञ्चालन गर्ने बारे निर्णय र परिपत्र • अभियानको हिमायतीको अभिलेख • वडाको प्रगति प्रतिवेदन	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखी हुने छ ।
		१.२.३ बाल बिवाह निषेध सम्बन्धी कानूनी प्रावधानहरूको	• गाउँपालिका	• नेपाल वार जिल्ला इकाई	तीन महिना	• बाल विवाह निषेध	कार्यपालिकाको

उद्देश्य : गढवा गाउँपालिका क्षेत्रमा दश वर्षभित्र बाल विवाह अन्त्य गर्नका लागि छुट्टै कार्ययोजना बनाई लागू गर्ने ।

		बारेमा ज्ञानवर्दक सूचना सामग्री निर्माण गरी व्यापक प्रचार प्रसार गर्ने,		• निजी क्षेत्र • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	भित्र	सम्बन्धी कानूनी प्रावधानहरूको सूचना सामग्री	वैठकले पारित गरेको मिति देखी हुने छ ।
		१.२.४ बाल विवाहका कारण महिला तथा बालिकाहरूको यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यमा पर्ने नकारात्मक प्रभाव र गाउँपालिका र परिवारमा पार्ने आर्थिक व्ययभार बारे अध्ययन गरि अध्ययन प्रतिवेदन सूचना सामग्रीको रुपमा प्रकाशन गरि प्रचार प्रसार गर्ने,		• स्वास्थ्य शाखा • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू		• सामाजिक तथा आर्थिक व्यय भार पुनरावलोकन । • बाल विवाहबाट पर्ने नकारात्मक आर्थिक सामाजिक प्रभाव बारे जानकारीमूलक लिफ्लेट, क्यालेण्डर, पोष्टर, पाम्प्लेट आदि	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखी हुने छ ।
		१.२.५ बाल बिवाहका नकारात्मक असरहरू र कानुनी उपचार तथा उजुरीको बारेमा मेला, पर्व तथा सिनेमा प्रदर्शनी, सडक नाटक प्रर्दशन गर्ने,		• गै.स.स.हरू • विकास • प्रहरी साझेदारहरू • जिल्ला बार इकाई	निरन्तर	• बाल विवाह विरुद्ध सिनेमा, भिडियो, सडक नाटकको प्रदर्शनी र सामग्री	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखी हुने छ ।
		१.२.६ बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धमा दिगो विकास लक्ष्य र सो विषयमा नेपालले तयार पारेको सूचककाङ्क, CEDAW, CRC, UPR, ICESCR सम्बन्धी सरकारी प्रतिवेदन उपर नेपाल सरकारलाई दिएको सुझावहरूर दिगो विकास लक्ष्य अनुरुप स्थानिय सरकारको जिम्मेवारी विषयक प्रशिक्षण दिने,			६ महिना	• प्रमुख व्यवस्था र निष्कर्स सुझावहरू र नेपालको दायित्व बोध गराउने जानकारी पुस्तिका ।	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखीको ६ महिना हुने छ ।
१.३	बाल विवाह उन्मूलनका लागि पुरुषहरू, किशोर समुह तथा शिक्षकहरू, धर्मगुरुहरू र निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गर्ने ।	१.३.१ अन्तर धार्मिक सञ्जाल तथा विभिन्न धर्म सम्प्रदायका धर्मगुरुहरू (महिला पुरुष) ज्योतिष, धामी झाँक्रीहरूसँग बाल विवाह, दाइजो र धर्ममा विवाह सम्बन्धी मान्यता जस्ता विषयमा सम्बाद गरी पैरवी गर्ने गराउने,		• नेपाल वार जिल्ला इकाई • अन्तर धार्मिक सञ्जाल • गै.स.स. • विकास साझेदारहरू	निरन्तर	• धर्मगुरुहरूको सहभागी भएको प्रशिक्षण कार्यक्रम • तथ्याङ्क र धर्म विशेषको जानकारी सहितको पैरवीपत्र	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखी हुने छ ।
		१.३.२ लैङ्गिक विभेद, बाल विवाह, दाइजो जस्ता हानिकारक परम्पराहरू हटाउन उदाहरणीय योगदान पुऱ्याउने धर्मगुरुहरूलाई नागरीक सम्मान गर्ने,		• वडा कार्यालय • अन्तर धार्मिक सञ्जाल		• प्रशंसापत्र, पुरस्कार पाएका संख्या	

उद्देश्य : गढवा गाउँपालिका क्षेत्रमा दश वर्षभित्र बाल विवाह अन्त्य गर्नका लागि छुट्टै कार्ययोजना बनाई लागू गर्ने ।

		१.३.३ समुदाय स्तरमा बालविवाह रोकथामको लागि किशोरहरुलाई परिचालन गर्ने र समुदायका विभिन्न सञ्जालहरूमा सहभागी गराउने		• गै.स.स. • विकास साझेदारहरू		• पहिचान भएका Champion किशोरहरूको संख्या	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखी प्रत्येक वर्ष गाउपालिकाको कार्य योजना अनसार हुने छ।
		१.३.४ बालविवाह अन्त्यको अभियानमा सकारात्मक भूमिका खेलेका सरोकारवालाहरु सवै सम्मान गर्ने,				• प्रशंसापत्र, नगद पुरस्कार पाएका Champion सरोकारवालाहरु सबै संख्या	
		१.३.५ निजी क्षेत्रका उद्योग, व्यवसाय, कम्पनी तथा कलकारखानाहरूको तर्फबाट व्यावसायिक सामाजिक उत्तरदायित्व (Corporate Social Responsibility) अन्तर्गत सेवाप्रदायक निकाय वा संस्थाहरूसँगको साझेदारितामा बाल विवाह निषेध सम्बन्धी आचार संहिता तयार गरि बाल विवाह र लैङ्गिक हिंसा नियन्त्रण सम्बन्धी प्रशिक्षण सञ्चालन गर्ने		• निजी क्षेत्रका संघ संस्थाहरू • .गै.स.स. • विकास साझेदारहरू	१ वर्ष	• निजी क्षेत्रको नीति तथा आचार संहिता, मापदण्डहरू । • प्रशिक्षण कार्यक्रम र सहभागि संख्या । • अनुगमन प्रतिवेदन ।	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखी हुने छ।
१.४	बाल विवाह अन्त्यका लागि बालबालिका मैत्री वातावरण र समुह संजालको विकास गर्ने	१.४.१ १० देखि १९ वर्षका सबै (विद्यालय भित्र र बाहिर रहेका) बाल बालिकालाई विद्यमान बाल क्लब, किशोरी/युवा/किशोर नयाँ समुह वा संजालमा गठन गर्न र विद्यमान समुह तथा संजालको क्षमता वृद्धि गर्ने ।	• गाउँपालिका • स्थानिय संघ संस्था र संजालहरु • प्रहरी	• निजी क्षेत्रका संघ संस्थाहरू • .गै.स.स. • विकास साझेदारहरू	२ वर्ष	• समुह तथा संजालको संख्या र सो मा सहभागि किशोर किशोरीहरुको संख्या	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखी हुने छ।
		१.४.२ बाल विवाह अन्त्यका लागि देहाएका अनुसार बाल मैत्री र लैङ्गिक मैत्री विद्यालय शिक्षा र संरचनाको व्यवस्था गर्ने : (क) खेलकुद र खेलकुद प्रशिक्षक तथा गाउँपालिका उपप्रमुख खेलकुद प्रतियोगिताको नाममा विभिन्न वालिका तथा महिलालाई हौसला प्रदान गर्ने कार्यक्रमहरुको आयोजना गर्ने । (ख) बाल मनोविमर्शकर्ता, (ग) छात्र छात्राको लागि छुट्टै शौचालय, (घ) छात्राहरूको लागि सेनीटरी प्याड, (ङ) बाल विवाह, लैङ्गिक हिंसा तथा बाल अधिकारको बारेमा विभिन्न किसिमका अतिरिक्त कार्यक्रमहरू (वादविवाद, हाजिरी जवाफ,	• विद्यालय परिवार	• गाउँपालिका • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू • विद्यालय, बाल कल्याण समिति,	३ वर्ष भित्र सुरु गर्ने र निरनतर गर्ने	• खेलकुद, वादविवाद प्रतियोगिता • विभिन्न अतिरिक्त क्रियाकलापमा छात्र छात्राहरूको सहभागिता संख्या । • विद्यालयमा लैङ्गिक तथा बालिका मैत्री पूर्वाधारहरूको विकास निर्माणको संख्या । • विद्यालयमा महिला शिक्षक तथा छात्राहरूका	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मितिदेखीको ३ वर्ष भित्र लागु हुने छ।

उद्देश्य : गढवा गाउँपालिका क्षेत्रमा दश वर्षभित्र बाल विवाह अन्त्य गर्नका लागि छुट्टै कार्ययोजना बनाई लागू गर्ने ।

		प्रवचन तथा लेख लेखन आदि) आयोजना,				लागि उपलब्ध सुविधाहरू । • बाल मैत्री र लैङ्गिक मैत्री घोषणा भएका विद्यालयको संख्या । • विद्यालय परिवारद्वारा संचालित विभिन्न अभियानको संख्या ।	
		१.४.३. बाल विवाहका कारण र परिणामहरू बारे आधारभूत र माध्यमिक तहको शिक्षाको पाठ्यक्रम परिमार्जन गरी लागू गर्ने,	• गाउँपालिका	• विद्यालय परिवार • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू • जिल्ला शिक्षा समन्वय समिति • पाठ्यपुस्तक विकास समिति	३ वर्ष	• पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकसुधार गर्ने निर्णय । • पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकसुधार गर्ने समिति गठन । • पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक परिमार्जन	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखीको ३ वर्ष भित्र लागु हुने छ ।
		१.४.४ बाल विवाहका कारण महिला तथा किशोरीहरूको यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्यमा पर्ने नकारात्मक असरका साथै बृहत यौनिकता र प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा (Comprehensive Sexuality and Reproductive Health education) बारे शिक्षकहरूलाई प्रशिक्षण दिई विद्यालयमा पठनपाठन गराउने,	• गाउँपालिका	• विद्यालय परिवार • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू • स्वास्थ्य संस्थाहरु		• तालिम प्राप्त शिक्षकहरूको संख्या	
		१.४.५ विद्यालयमा बन्ने भौतिक संरचना बालमैत्रि बनाउनका लागि विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभाक समिति, शिक्षक तथा कर्मचारीलाई अभिमुखिकरण गर्ने	• गाउँपालिका	• विद्यालय परिवार • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू		• तालिम प्राप्त शिक्षकहरूको संख्या	
		१.४.५ बालविवाहको उच्च जोखिममा रहेका र अवसरबाट वञ्चित रहेका निम्न आय वर्गका वालबालिका तथा किशोरीहरूलाई उच्च शिक्षासम्मको लागि छात्रवृत्ति, शैक्षिक सामाग्री तथा पोशाकको व्यवस्था गर्ने ।	• वडा कार्यालयहरू.	• गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू		• सहयोग प्राप्त गर्ने छात्राहरूको संख्या	
		१.४.६ विद्यालयमा अध्ययनरत छात्रछात्राहरूको बाल विवाह हुन नदिन शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकले पालना	• विद्यालय	• गाउँपालिका	१ वर्ष भित्र	• आचार संहिता निर्माण	कार्यपालिकाको वैठकले पारित

उद्देश्य : गढवा गाउँपालिका क्षेत्रमा दश वर्षभित्र बाल विवाह अन्त्य गर्नका लागि छुट्टै कार्ययोजना बनाई लागू गर्ने ।

		गर्नुपर्ने आचार संहिता बनाउने, सोको पालना बारे अनुगमन गर्ने,	परिवार	गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू		• अनुगमन टोली गठन • बैठक र निर्णय • अनुगमन संख्या	गरेको मिति देखी लागु हुने छ।
		१.४.७ स्थानीय समुदायको संस्कृति सुहाउंदो बालिका विशेष शिक्षा र विद्यालयको व्यवस्था गर्ने यद्यपि गढवा गाउँपालिकामा यस खालको छुट्टै वालिका विशेष विद्यालयको आवश्यकता नहुने देखिएमायो सुचक लागु हुने वाध्य हुने छैन ।	• गाउँपालिका वडा कार्यालयहरू	• गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	२ वर्ष	• छात्राका लागि भिन्न विद्यालयसञ्चालन गर्ने निर्णय, • योजना, संभाव्यता अध्ययन तथा श्रोत परिचालन • सञ्चालनमा आएका विद्यालय र छात्रा संख्या	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखी लागु हुने छ।
१.५	विद्यालय बाहिरका बाल बालिका तथा किशोरकिशोरीहरूलाइबाल विवाह विरुद्धसशक्तिकरण गरी बाल विवाह विरुद्ध परिचालन गर्ने ।	१.५.१ सबै वडाहरूमा बाल विवाह विरुद्ध विद्यालय बाहिरका किशोर किशोरीहरू तथा बाल बालिकाहरुको बाल विवाह विरुद्धको कार्यसमूहगठन गर्ने,	• वडा कार्यालयहरू	• गाउँपालिका • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	१ वर्ष	• किशोर किशोरी तथा बालबालिकाहरूको समूह र संख्या	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखी लागु हुने छ।
		१.५.२ बालविवाह विरुद्ध सामाजिक अभियान सञ्चालन गर्न किशोर किशोरीहरू तथा बाल बालिकाहरुको संगठनलाई विवाह सम्बन्धी निर्णय गर्न सक्ने क्षमता विकास कार्यक्रम सृचालन गर्ने				• सूचना केन्द्र	
		१.५.३ वडाहरूमा गै.स.स.सँगको समन्वय र सहकार्यमा किशोर किशोरी समूहलाई लैङ्गिक समानता, बाल अधिकार, जीवन उपयोगी शिक्षा, दौंतरी शिक्षा र सीपमूलक शिक्षा प्रदान गरी बाल विवाह विरुद्ध नेतृत्व र क्षमता विकास गर्ने,			निरन्तर	• बाल क्लब, युवा क्लबमा आवद्ध भएका बालबालिकाको संख्या • किशोर किशोरीको क्षमता बिकास कार्यक्रम संख्या • कार्यक्रमको संख्या	
		१.५.४ विद्यालय बाहिरका किशोरीहरूलाई बाल विवाह विरुद्ध उजुरी गर्ने संयन्त्र र कानुनी व्यवस्थाको बारेमा प्रहरी सँग अन्तरक्रिया कार्यक्रम सृंचालन गर्ने	गाउँपालिका	• वडा कार्यालयहरू • किशोर किशोरी समूह • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	निरन्तर	• कार्यक्रमहरूको सख्या • उजुरीको संख्या	
		१.५.५ विद्यालय बाहिरका किशोरीहरूलाई लक्षित गरी लचिलो शिक्षासँग आवद्ध गरी अनौपचारिक शिक्षा, तथा अन्य सिप मुलक शिक्षा प्रदान गर्ने,	• गाउँपालिका वडा कार्यालयहरू	• किशोर किशोरी समूह • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	निरन्तर	• औपचारिक शिक्षाका लागि विद्यालय खोल्ने निर्णय	

उद्देश्य : गढवा गाउँपालिका क्षेत्रमा दश वर्षभित्र बाल विवाह अन्त्य गर्नका लागि छुट्टै कार्ययोजना बनाई लागू गर्ने ।

						• संभाव्यता अध्ययन • विद्यालय सञ्चालन • कक्षामा आवद्ध किशोरीहरूको संख्या	
१.६	पारिवारिक संरक्षण प्रणालीको विकास सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	१.६.१ बाल विवाहलाई निरुत्साहित गर्न विशेष पारिवारिक संरक्षण तथा मानवीय सम्बन्ध नीति वनाई लागू गर्ने,	• वडा कार्यालयहरू	• गाउँपालिका • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	निरन्तर	• नीतिको मस्यौदार पास	
		१.६.२ बाल विवाह नगर्ने शर्तमा विपन्न परिवारका वाल बालिकाहरूका लागि १२ कक्षा सम्म निशुल्क शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाउने,	• गाउँपालिका • वडा कार्यालय	• वडा कार्यालयहरू • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	निरन्तर	• संभाव्यता अध्ययन • लाभान्वीत हुने बालिकाहरूको संख्या	
		१.६.३ बाल बिवाह र छोरा छोरीबीच गरिने भेदभाव पूर्ण व्यवहार विरुद्ध सबै वडामा अभिभावकीय शिक्षा (Parenting Education) सञ्चालन गर्ने			१ वर्ष	• अभिभावकीय शिक्षा प्राप्त अभिमावकहरूको संख्या	
		१.६.४ जोखिम परिवारहरूमा महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरू, सामाजिक परिचालकहरू र परामर्शदाताहरू परिचालन गरी सल्लाह र परामर्श दिने,			निरन्तर	• भेटघाट गरिएको परिवार संख्या	
		१.६.५ बाल विवाहलाई निरुत्साहित गर्न विशेष पारिवारिक संरक्षण नितिमा मान्ने प्रतिवद्धता सहित एक परिवार एक हस्ताक्षर संकलन गर्ने			२ वर्ष	• हस्ताक्षर संकलन प्रमाण	
१.७	बाल बिवाह उन्मूलन गर्न गाउँपालिकाबाट निर्मित सबै प्रकारका कानून, नीतिगत दस्तावेजहरू र योजना कार्यक्रमहरूमा लैङ्गिक समानता, महिला तथा किशोरी सशक्तिकरण र बाल	१.७.१ गाउँपालिकाद्वारा निर्मित नीति नियम, योजना तथा कार्यक्रमहरूको लैङ्गिकता तथा बाल विवाह न्यूनीकरणको दृष्टिकोणबाट सम्बेदनशील भए नभएको बारे पुनरावलोक गर्ने,	• गाउँपालिका	• गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	१ वर्ष	• नीतिगत समायोजन सम्बन्धी मापदण्ड • परिमार्जन भएको नीतिहरूको संख्या • नीति कार्यान्वयन अनुगमन प्रतिवेदन	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखी लागु हुने छ ।
		१.७.२ उक्त पुनरावलोकनको आधारमा नीतिमा समावेश हुनु पर्ने लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तिकरणलाई अनिवार्य (non-negotiable) शर्तका रुपमा मूलप्रवाहीकरण गर्ने गरी न्यूनतम मापदण्ड तयार गरी लागू गर्ने,					
		१.७.३ नीतिगत तहमा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणका सिद्धान्त र व्यवहार बारे मुख्य सरोकारवालाहरूलाई तालिम दिने,				• तालिम र सहभागिहरूको संख्या	

उद्देश्य : गढवा गाउँपालिका क्षेत्रमा दश वर्षभित्र बाल विवाह अन्त्य गर्नका लागि छुट्टै कार्ययोजना बनाई लागू गर्ने ।

	अधिकारका सवालहरूलाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।						
२. बाल विवाह विरुद्ध अग्रीम हस्तक्षेप							
२.१	बाल विवाह विरुद्ध अग्रीम सूचना सम्प्रेषण र निगरानीको व्यवस्था गर्ने	२.१.१. वडाहरूमा प्रहरी, विद्यालय, बालक्लब, किशोरकिशोरी समूह, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक र धर्मगुरुहरूको सहभागितामा निगरानी समुह गठन गर्ने बाल विवाह विरुद्धको अभियान तथा चेतनामूलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।	• गाउँपालिका • वडा कार्यालयहरू	• जि.प्रशा.का. • जि.प्र.का वा स्थानिय प्रहरी कार्यालय • समुदायमा आधरित संघ संस्थाहरू • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	६ महिना	• समन्वय बैठक निर्णय • सूचना संकलन अभिलेख	
		२.१.२ बाल बिवाह बारे प्रहरीलाई अधिकारिक सूचना दिने व्यक्तिलाई प्रोत्साहन स्वरुप पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने ।			निरन्तर	• बाल विवाह हुन लागेको बारे सूचनाको संख्या • पुरस्कार पाउनेको संख्या	
		२.१.३ बाल बिवाहको बारेमा सूचना दिने व्यक्तिको संरक्षणको सुनिश्चितता गर्ने ।				• उजुरीको संख्या • गोपनीयता र संरक्षण पाउने अधिकार बारे प्रशिक्षण प्रतिबेदन	
		२.१.४ सबै वडाका टोलटोलमा बाल बिवाह विरुद्ध नेपाल प्रहरीको नेतृत्वमा, बालक्लब तथा किशोर किशोरी समूह, रिफलेक्ट समुह, निगरानी समुह, वाल विवाह विरुद्धको युवा समुहहरु परिचालन गरी निगरानी गर्ने,				• परिवार भेटघाट गरेको संख्या • बैठक निर्णय • उजुरीको संख्या	
		२.१.५ बाल विवाह रोक्न सफल भएका वडालाई विभिन्न अवसरमा सम्मान गर्ने,				• सम्मानपत्र र सम्मानित भएका समुदायको संख्या	
		२.१.६ बाल विवाह रोकथामका लागि बाल विवाह गर्न लागेका परिवारमा भेटघाट, सल्लाह र परामर्शको लागि प्रहरी, स्वास्थ्य, शिक्षा कार्यालयसँग समन्वय गरी वडा सदस्य, महिला स्वास्थ्य स्वंय सेविका र किशोर किशोरी संजाल परिचालन गर्ने निर्देशिका तयार पारि कार्यान्वयन गर्ने	• गाउँपालिका	• वडा कार्यालयहरू • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	१ वर्ष भित्र र पछि निरन्तर गर्ने	• निर्देशिका • कार्यविवरणमा परिमार्जन • अतिरिक्त भत्ता	कार्यपालिकाको बैठकले पारित गरेको मिति

उद्देश्य : गढवा गाउँपालिका क्षेत्रमा दश वर्षभित्र बाल विवाह अन्त्य गर्नका लागि छुट्टै कार्ययोजना बनाई लागू गर्ने ।

							देखी लागु हुने छ।
२.३	बाल विवाह विरुद्ध प्रतिवन्ध, बहिष्कार र अग्रीम चेतावनी (early warning) दिने पद्धतिको विकास गर्ने।	२.३.१ सार्वजनिक पद धारण गर्ने पदाधिकारी, कर्मचारीहरू, राजनैतिक दलका नेताहरू लगायत सामाजिक अभियन्ताहरू बाल विवाहमा सहभागी हुन निषेध गर्ने आचार संहिता निर्माण गरी प्रभावकारी रुपमा लागु गर्ने, २.३.२ आचार संहिता बारे सार्वजनिक सञ्चार माध्यमबाट जानकारी दिने	• गाउँपालिका	• राजनीतिक दलहरू • जनप्रतिनिधि/ सरोकारवालाहरू • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	६ महिना	• आचार संहिता • तालिम र सहभागिको संख्या • मिडिया रिपोर्टिङ्ग	
३. बाल विवाहको घटना व्यवस्थापन							
३.१	बाल विवाह विरुद्ध सर्वसाधारणले सरल र प्रभावकारी उजुरी गर्न सक्ने पहुँच वृद्धि गर्ने ।	३.१.१ बाल विवाह राज्य विरुद्धको अपराध हो भन्ने कानुनी व्यवस्थाको बारेमा सर्वसाधारणलाई जानकारी दिने उजुरी प्रकृयालाई सहज वनाउन प्रहरी तथा स्थानिय सरकारले हटलाइनको सरल तरिकाको व्यवस्था गर्ने ३.१.२. गाउँपालिका, प्रहरी कार्यालय, र संघसस्थाद्वारा संचालित टेलिफोन हट लाइनहरूमा बाल विवाहको सूचना दिने बारे समुदायलाई व्यापक रुपमा जानकारी गराउने,	• गाउँपालिका • जि.प्र.का.	• राजनीतिक दलहरू • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	६ महिना	• समन्वय वैठक निर्णय • उजुरी प्रक्रिया पुनरावलोकनको प्रतिवेदन • प्रहरी कार्यालयमा उजुरी दर्ता संख्या • हटलाइन रिपोर्टिङ्ग संख्या	
३.२	बाल विवाह बिरुद्ध स्वत स्फुर्त (Suo moto) कारवाही प्रकृया अवलम्वन गर्ने ।	३.२.१ बाल विवाह विरुद्ध स्वतःस्फुर्त (suo moto) कारवाहीका लागि प्रहरी परिचालन गर्न जिल्ला प्रशासन कार्यालय र जिल्ला प्रहरी कार्यालयसँग समन्वय गर्ने,	• जि.प्रशा.का. • जि.प्र.का.	• राजनीतिक दलहरू • गाउँपालिका न्यायिक समिति • वडा कार्यालयहरू	६ महिना	• समन्वय वैठक निर्णय • घटना रिपोर्टिङ्ग संख्या • अदालतमा दर्ता भएको बाल विवाहको मुद्दा संख्या	
३.३	बाल विवाहका प्रभावितहरूलाई लक्षित गरी संरक्षण गृह/सुधार गृहको व्यवस्थापन गर्ने ।	३.३.१ परिवारमा बस्न नसक्ने बाल विवाहका प्रभावितहरू लक्षित संरक्षण गृह/सुधार गृह सँग समन्वय गर्ने ३.३.२ बाल विवाह हुने सक्ने जोखिम भएका परिवारबाट उद्धार गर्नुपर्ने बालिकालाई संरक्षण दिन आवश्यकता	• गाउँपालिका • जि.प्र.का.	• राजनीतिक दलहरू • वडा कार्यालयहरू • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	•	• वदर भएका बाल विवाहका प्रभावितहरूलाई संरक्षण र सुधार गृहमा बसेका अभिलेख • परिवारबाट उद्धार गरीएका र बाल संरक्षण	

उद्देश्य : गढवा गाउँपालिका क्षेत्रमा दश वर्षभित्र बाल विवाह अन्त्य गर्नका लागि छुट्टै कार्ययोजना बनाई लागू गर्ने ।							
		अनुसार बाल संरक्षण गृहमा प्रेषण गर्ने,				गृहमा प्रेषण गरीएका बालिकाको संख्या	
		३.३.३ आफूखुशी विवाह गर्ने वदरभागी बालविवाहका बालबालिकाहरूलाई अदालतबाट ठहर भए अनुसार बाल सुधार गृहमा प्रेषण गर्ने वा परिवारमा सामेल गराउने ।				• बाल सुधार गृहमा प्रेषण गरीएका बालबालिकाको संख्या	
३.४	बाल विवाहका प्रभावितहरूलाई कानूनी हक अधिकार तथा विभिन्न कार्यक्रममार्फत सामाजिक तथा आर्थिक सशक्तिकरण गर्ने ।	३.४.१ बाल विवाहका प्रभावित तथा प्रभावित हुन सक्ने अवस्थाका बालिकाहरूलाई लक्षित गरी आवश्यकता अनुसार देहायका सेवा सुविधाहरू प्रदान गर्ने बारे मापदण्ड बनाउने : (क) कानूनी सहायता तथा सेवा (ख) मनोविमर्श (ग) स्वास्थ्य हेरचाह (घ) औपचारिक/अनौपचारिक शिक्षा (ङ) सीप विकास तालिम (च) लघु ऋृण (छ) बीउ पूँजी (ज) स्वरोजगार/ गैर पारम्परिक व्यवसाय सम्बन्धी उत्प्रेरणा,	• गाउँपालिका • वडा कार्यालयहरू	• गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	६ महिना	• मापदण्ड प्रकाशन • सेवा लिएका संख्या	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखी लागु हुने छ ।
		३.४.२ तोकिएका सेवा सुविधा प्रवाहका लागि सरोकारवालाहरू बीच समन्वय गर्ने,			निरन्तर	• लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन भएको संख्या • लाभान्वीत बालिकाको संख्या	
४. बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धी अनुगमन तथा मुल्याँकन							
४.१	बाल विवाह उन्मूलन लाई प्रभावकारी बनाउनस्थानिय तहमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई संस्थागत गर्ने ।	४.१.१ गाउँपालिकाको न्यायिक समिति अन्तर्गत जिल्ला प्रशासन कार्यालय, जिल्ला प्रहरी कार्यालय, जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय, गै.स.स.हरू र निजी क्षेत्रबाट प्रतिनित्व हुने गरी बढीमा ९ वा ११ जनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यदल गठन गर्ने,	• गाउँपालिका • वडा कार्यालयहरू	• जि.प्रशा.का. • जि.प्र.का. • निजी क्षेत्र • गै.स.स.हरू • विकास साझेदारहरू	१ वर्ष भित्र	• अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यदल गठन सम्बन्धी निर्णय • अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यदलको वैठक संख्या	कार्यपालिकाको वैठकले पारित गरेको मिति देखी लागु हुने छ ।
		४.१.२ परिणाममा आधारित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यलाई प्रभावकारी वनाउन कार्यदललाई निरन्तर प्राविधिक टेवा पुऱ्याउन सक्ने गरी दक्ष जनशक्ति,				• RBM मा आधारित अनुगमन र मूल्याङ्कन	

उद्देश्य : गढवा गाउँपालिका क्षेत्रमा दश वर्षभित्र बाल विवाह अन्त्य गर्नका लागि छुट्टै कार्ययोजना बनाई लागू गर्ने ।

		आर्थिक श्रोत तथा प्रविधि सहित महिला तथा बालबालिका शाखा र अनुगमन शाखाको क्षमता अभिबृद्धि गर्ने,				सम्बन्धी कार्यविधि र मापदण्ड ● RBM र Logical Framework बारेको प्रशिक्षणमा सहभागी पदाधिकारी र कर्मचारीको संख्या ● अनुगमन प्रतिवेदन ● ध्यानाकर्षण गराइएको पत्र	
		४.१.३ कार्ययोजनामा तोकिएका कार्यक्रमहरू भए नभएको Logical Framework तयार भर्न लगाउने र सो अनुसार सम्पादन भए नभएको अनुगमन गर्ने,					
४.२	बाल विवाह अन्त्य बारे जातिगत तथा वडागत खण्डीकृत तथ्याङ्को संकलन, अनुगमन रमूल्याङ्कन गर्ने संयन्त्रको विकास गर्ने ।	४.२.१ जातिगत तथा वडागत खण्डीकृत तथ्याङ्क प्रणालीको वडामा जनशक्ति तयार गर्ने			प्रत्येक वर्ष	● खण्डीकृत तथ्याङ्क सम्बन्धी सफ्टवेयर र प्रतिवेदन ढाँचा ● प्रशिक्षण कार्यक्रम र सहभागी संख्या	
४.३	बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धी भएका असल तथा सफल अभ्यास बारे कथा वनाई समुदायलाई सुसूचित गर्ने ।						
		४.३.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन पश्चता पहिचान भएका असल तथा सफल अभ्यासहरूलाई संचार माध्यम, वेभसाइट, पुस्तिका प्रकाशन आदि मार्फत सार्वजनिक गर्ने,			निरन्तर	● मिडिया रिपोर्टिङ्ग ● वेभसाइट जानकारी ● पुस्तिका प्रकाशन	

१४. संस्थागत संरचना

गाउँपालिकाले रणनीति तथा काययोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन, अनुगमन, आवधिक समीक्षातथा आवश्यकता अनुसार परिमार्जनका लागि निम्न अनुसार संरचना निर्माण गर्नेछ :

गाउँपालिका स्तर	**वडा स्तर**	**समुदाय स्तर**
• अध्यक्षको अध्यक्षतामा सल्लाहकार समिति • उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा निर्देशन समिति • प्रमुख महिला विकास अधिकृतको संयोजकत्वमा कार्यान्वयन कार्यदल • सामाजिक विकास महाशाखा अन्तर्गत अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यदल	• वडा अध्यक्षको अध्यक्षतामा वडा स्तरीय बाल विवाह अन्त्य सम्वन्धी समिति • महिला वडा सदस्यको संयोजकत्वमा वडा स्तरीय अनुगमन तथा परामर्श कार्यदल	• महिला निगरानी समूह • बाल क्लब/सञ्जाल र हिमायती • युवा क्लब • किशोरी किशोरसमूह • नीजी सस्थां • धर्मगुरु सञ्जाल • विद्यालय परिवार

१५. जोखिम तथा न्यूनीकरण

प्रस्तुत गाउँपालिकास्तरिय बाल विवाह अन्त्य सम्वन्धी रणनीति तथा कार्ययोजनाको स्वरूप बृहत् (comprehensive) भएको र यो साझा सरोकारको सवाल (Common Issue) भएकोले यसको सफल कार्यान्वयनमा विभिन्न प्रकारका अवरोधहरू आउन सक्ने देखिन्छ । प्रमुख जोखिमहरू निम्न अनुसार छन् :

- बाल अधिकार, बाल संरक्षण, लैङ्गिक समानता सम्बन्धी अवधारणा बारे साझा बुझाईमा एकरूपता नहुने हुनाले रणनीति तथा कार्ययोजना कार्यान्वयनमा जिम्मेवार सरोकारवालाहरूबाट अपेक्षित सहयोग प्राप्त हुन नसक्ने सम्भावना हुन सक्छ ।
- कानूनले निर्धारण गरेको विवाहको उमेर बारे समुदायमा गलत, भ्रमपूर्ण र अपर्याप्त बुझाई कायम रहँदा बाल विवाहले सामाजिक मान्यता पाइरहेको अवस्था आफैमा एक चनौतिपूर्ण छ ।
- सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्र जताततै पुरूष प्रधान मान्यता हावी रहेको र भौतिक पूर्वाधारलाई प्राथमिकता दिने मानसिकता व्याप्त रहेको सन्दर्भमा बालिका र महिला केन्द्रित भई यो रणनीति तथा कार्ययोजना कार्यान्वयन प्राथमिकतामा नपर्न सक्छ ।
- प्रतिवद्धता र इच्छाशक्ति सहितको दक्ष जनशक्तिको अभावमा यो रणनीति तथा कार्ययोजनाको कार्यान्वयनमा चुनौति हुन सक्छ ।
- यो रणनीति तथा कार्यक्रमको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने जनशक्ति परिचालन, आर्थिक तथा अन्य श्रोत साधनको विनियोजनको कमीका साथै लैङ्गिक संवेदनशीलताको अभावमा यसले प्राथमिकता नपाउन सक्छ ।

उपर्युक्त जोखिम न्यूनीकरणका लागि गढवा गाउँपालिकाले देहाय अनुसार व्यवस्था गर्नेछ :

- यो रणनीति तथा कार्ययोजनाको सफल कार्यान्वयनका लागि पालिकाले संघ, प्रदेश सरकार र जिल्ला तहका निकाय, यससँग सम्वन्धित अन्य सरकारी कार्यालय, अन्य निकाय, राजदैतिक दल, विद्यालय, किशोरी समूह, महिला अधिकारको क्षेत्रमा क्रियाशील संघ, सस्था, गैरसरकारी संस्था तथा विकास साझेदारहरू बीच साझा अवधारणा, सहमति, प्रतिवद्धताका, सहयोग र समन्वयका लागि नियमितरुपमा छलफल र परामर्श गर्नेछ ।
- यो रणनीति तथा कार्ययोजना बारे यथाशीघ्र सम्बन्धित सबैलाई अभिमुखीकरण गर्नेछ ।
- सबै सरोकारवाला निकायहरूमा बाल अधिकार, बाल संरक्षण र लैङ्गिक सवालहरू बारे ज्ञान दक्षता सहितको जनशक्ति निर्माणमा विशेष जोड दिनेछ ।

१६. सहकार्य तथा समन्वय

यो रणनीति तथा कार्ययोजना कार्यान्वयनका लागि गढवा गाउँपालिकाले सरोकारवालाहरूसँग देहाय अनुसार सहकार्य र समन्वय गर्ने छ :

(क) बाल विवाहबाट प्रभावित तथा कानुनी सेवामा पहुँच नभएका समुदायका व्यक्ति तथा समूहहरू विशेषगरी महिला, आर्थिक तथा सामाजिक रुपले पछाडि पारिएका समुदाय, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, विस्थापित, जनजाति, दलितका साथै लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक र सीमान्तकृत समुदायहरू माथि भइरहेका हिंसा तथा बाल विवाह नियन्त्रण गर्न जिल्लामा कार्यरत कानून कार्यान्वयन निकाय तथा संयन्त्रहरू, राजनीतिक दल, स्थानीय स्तरमा रहेका प्रहरी, स्वास्थ्य, विद्यालय, धर्मगुरु, नागरीक समाज, नीजी संस्था, लगायत संघीय सरकार, प्रदेश सरकार, विकास साझेदार लगायत विभिन्न समुदायसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।

आज्ञाले

लाल बहादुर योगी

प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत